

ჰაიატე სოტომე
(იაპონია)

მოქმედებს თუ არა გველის შხამი სოციალისტურ რეალიზმზე?

1. შესავალი

ვაჟა-ფშაველას პოემათა შორის „გველის მჭამელი“ განსაკუთრებულ ადგილს იკავებს, ვინაიდან პოემის რთული სიუჟეტი და მითოლოგიური მოტივი მისი სხვადასხვაგვარი ინტერპრეტაციის საშუალებას აჩენს. იმ კრიტიკოსთა შორის, ვინც ნაწარმოებს ნეგატიურად აფასებს, არის საბჭოთა კრიტიკოსი და ფილოსოფოსი სერგი დანელია, რომელმაც 1927 წელს გამოაქვეყნა წერილი „ვაჟა-ფშაველა და ქართველი ერი“, რომლის მსჯელობის ერთი მთავარი საგანი „გველის მჭამელია“ და არალოგიკურობის გამო პოემას „სუსტ“ ნაწარომებად მიიჩნევს (დანელია 1927ა: 50-51).

კრიტიკოსი ფიქრობს, რომ გველის შხამის მოქმედება ორგანული შეერთების დაშლას და მინდიას ტრაგედია სწორედ გველის ხორცის ჭამით იწყება. იმაზე, თუ რატომ არ იმოქმედა გველის შხამმა იმ წამშივე, როდესაც მინდიამ გველი შეჭამა, დანელია შემდეგნაირად პასუხობს:

„რატომ არ კვდება მინდია მაშინათვე, როდესაც ის გველის ხორცს შესჭამს? რომ მინდია მაშინათვე მომკვდარიყო, ტრაგედიაც არ იქნებოდა: ტრაგედია არის მოქმედება, პროცესი. რათა ეს მოქმედება ან პროცესი უსაბუთო არ ყოფილიყო, მოგონილია ახსნა: გველი მოხარშული იყო, და (იგულისხმება) ხარშვამ გაანელა შხამის მოქმედების სისწრაფე, თუმცა მოუსპია შხამის ძირითადი თვისება“ (დანელია 1927: 46-47).

თუ პოემის მითოლოგიურ წყაროსა და მის საფუძველზე აგებულ სიუჟეტს გავითვალისწინებთ, დანელიას რეალისტური ინტერპრეტაცია ძალიან უცნაურად ჟღერს. განა საერთოდ საჭიროა ასეთი რეალისტური გაგება? ამ ფონზე ჩნდება ჩვენი ამოცანა, გავარკვიოთ, რა კონტექსტში გააკეთა დანელიამ ეს უცნაური ინტერპრეტაცია?

2. სერგი დანელია

2016 წელს გამოცემულ წიგნში „ბოლშევიზმი და ქართული ლიტერატურაში“ დაბეჭდილია ადა ნემსაძის წერილი სერგი დანელიას ბიოგრაფიაზე¹ (ნემსაძე, 2016). სწორედ მის საფუძველზე მოკლედ გავიცნოთ სერგი დანელია.

სერგი დანელია 1888 წ. სამეგრელოში სოფ. ბანძაში დაიბადა. ქუთაისში გიმნაზიის დამთავრების შემდეგ ხარკოვისა და მოსკოვის უნივერსიტეტებში სწავლობდა. უნივერსიტეტების დამთავრების შემდეგ, 1914-1922 წლებში საგანმანათლებლო ორგანოებში მუშაობდა რუსეთში, ხოლო 1922 წლიდან – თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტში ფილოსოფიის ისტორიის ლექტორად.

ადა ნემსაძის კვლევის მიხედვით, დანელია პოლიტიკურ სფეროშიც აქტიურად ჩაერთო. 1918 წ. ეროვნულ-დემოკრატიულ პარტიაში შევიდა და 1922 წ. პარტიის ცენტრალურ კომიტეტის წევრად აირჩიეს.

პოლიტიკური აქტიურობის გამო დანელია ორჯერ დააკავეს. პირველად 1923 წ. დააკავეს და დაკითხვაზე მან თქვა, რომ მხოლოდ 19-20 წლებში იყო პარტიაში და ამის მერე პარტიასთან შეხება არ ჰქონია. ორი თვის პატიმრობის შემდეგ გაათავისუფლეს, მაგრამ პატიმრობამ მის ჯანმრთელობას ზიანი მიაყენა და 1924 წლის თებერვალში იგი სამკურნალოდ აბასთუმანში წავიდა.

1924 წლის 28 აგვისტოს მენშევიკების აჯანყების შემდეგ, 4 სექტემბერს მეორედ დააკავეს აბასთუმანში. სახლი გაჩხრიკეს, მაგრამ ვერაფერი იპოვეს. ამავე წლის ბოლოს იგი საბოლოოდ გაათავისუფლეს.

1927 წ. დოქტორის ხარისხი მიენიჭა დისერტაციისთვის „ქსენოფანე კოლოფონელის მსოფლმხედველობა.“ ამავე წელს გამოაქვეყნა „ვაჟა-ფშაველა და ქართველი ერი“, რომელზეც ვიმსჯელებთ. 1933 წ. თბილისის სახელმწიფო უნივერსიტეტის რუსული ენისა და ლიტერატურის კეთედრის ხელმძღვანელად დაინიშნა, მაგრამ 1949 წ. კოსმოპოლიტიზმის ბრალდებით უნივერსიტეტიდან გაათავისუფლეს. 1954 წ. აღადგინეს და საბოლოოდ გახდა იმავე უნივერსიტეტის ფილოსოფიის ისტორიის პროფესორი. 1963 წ. დისერტაციის დაცვის დროს გარდაიცვალა.

¹ მაღლობას ვუხდი ქ-ნ ადას მიმოწერისთვის.

3. ციკლური ბუნება და სწორხაზობრივი ისტორია

„ვაჟა-ფშაველა და ქართველ ერში“ დანელია ისტორიის აღქმაზე საუბრობს და ასკვნის, რომ წარმართულ აღმოსავლეთს არ აქვს ისტორია და ქრისტიან დასავლეთს კი აქვს:

წარმართობას თავისთავად ისტორია არა აქვს. არ აქვს ისტორია ინდოეთს, არ აქვს ისტორია ჩინეთსაც. რატომ? იმიტომ რომ წარმართობა ქრისტიანული თვალსაზრისით მოკლებულია საკუთარ იდეას. [...] სხვა წარმართულ ერებზეც წინ ამ ისტორიისათვის სდგანან საბერძნეთი და რომი, რომელნიც ყველა წარმართულ ქვეყნებზე დასავლეთით მდებარეობდნენ და იყვნენ წარმართობის მიჯნა ან ნაპირი, სადაც თავდებოდა წარმართობა და მზადდებოდა ქრისტიანობა. და სწორედ ამისათვის შედიან საბერძნეთი და რომი ქრისტიანულს ისტორიაში (დანელია 1927ა: 70).

დანელიას მიხედვით, აზიურ ქვეყნებს (ჩინეთსა და ინდოეთს), არ აქვს ისტორია, ხოლო საბერძნეთი და რომი იმ საზღვარზეა, სადაც მთავრდება წარმართობა და იწყება ქრისტიანობა, და შესაბამისად შედიან ისტორიაში. წარმართობა უკავშირდება ბუნებას და მისი საპირისპიროა ცივილიზაცია. წარმართობა არაფერს ქმნის და რჩება იმ მდგომარეობაში, როგორშიც თავიდან არის.

საზოგადოდ რამეს შექმნა წარმართობას არც აინტერესებს, რადგან წარმართი იმდენად არის ბუნებით დამონებული და აწმყოზე მიკრული, რომ ის თავს ზევით ვერ სწევს, პირუტყვსავით, და მომავალზე არ ზრუნავს (დანელია 1927ა: 70).

ბუნება კი დანელიას ფილოსოფიაში დაუსრულებლად და ციკლურად არის წარმოდგენილი: თვით სიცოცხლე, რომელიც ყოველი არსის სუბსტანცია ან საფუძველია, არ მოისპობა, ვინაიდან ის აბსოლუტურია და მის გარეშე არაფერია: ჩვენ ხომ ვნახეთ, რომ სიცოცხლის გარეშე არაფერია, და თვით სიკვდილიც აბსოლუტური არარაობაა, რომელსაც არავითარი ძალა არ აქვს. მაგრამ ბუნების დაუსრულებელი სიცოცხლე არ არის მისი ვითარების დაუსრულებელი ან სწორი ხაზი. ბუნების ვითარება ციკლიურად სწარმოებს და არა სწორხაზობრივად, ვინაიდან შესაძლებელი რიცხვი სახეებისა ბუნებაში არ არის უსაზღვრო (დანელია 1927ა: 12).

ამგვარად, ციკლიური, წარმართული და აღმოსავლური ბუნება, როგორც კონცეფცია, უპირისპირდება სწორხაზობრივ ქრისტიანულ და დასავლულ ცივილიზაციას.

ისტორიის ასეთი აღქმა ანდა მსოფლმხედველობა ჰეგელისეულია. ჰეგელი (Hegel 1975) „ისტორიის ფილოსოფიაში“ მიიჩნევს, რომ მსოფლიო

ისტორიის მიზანი გონების განვითარებაა. იგი ჩინეთის, ინდოეთის, საბერძნეთისა და რომის მაგალითებზე მსჯელობს და ფიქრობს, რომ აღმოსავლეთიდან დასავლეთისკენ გონება და თავისუფლება ეტაპობრივად ვითარდება. დანელია სწორედ ამ სქემას იზიარებს. იგი „გველის მჭამელში“ ქართულ წარმართობას ნახულობს და საქართველოს გეოლოგიური მდგომარეობის გათვალისწინებით ქართულ კულტურის განსაზღვრას ცდილობს.

თუმცა, მეორე მხრივ, კრიტიკოსის თანამედროვე კონტექსტს თუ გავითვალისწინებთ, აღსანიშნავია, რომ მარქსიც მსგავს ხედვას იზიარებს. ის, რაც განასხვავებს ჰეგელსა და მარქსს, არის მოსაზრება, რომ, როგორც აღვნიშნეთ, ჰეგელი მსოფლიო ისტორიაში გონების განვითარებას ნახულობს, მარქსი კი – ეკონომიკურ-მატერიალურ მდგომარეობას, რასაც კანადელი ფილოსოფოსი კოენი შემდეგნაირად აფასებს: [...] მარქსის ისტორიის კონცეფცია ჰეგელის სტრუქტურას ინარჩუნებს, მაგრამ ახალ შინაარსს ანიჭებს. ჰეგელისთვის, [...] ისტორია აჩვენებს გონების გაფართოებას კულტურებში, რომლებიც გონების წინსვლაში წარმატებების მემკვიდრეობით თავის თავს ამხობს [...]. მარქსისთვის, მნიშვნელოვანი ფორმები არაა კულტურები, არამედ ეკონომიკური სტრუქტურები, და გონების როლი ფასდება მწარმოებელი ძალის გაფართოებით (Cohen 1978: 26).

დანელიას მოსაზრებაში მარქსისეული მწარმოებელ ფორმებზე ნახსენები არაფერია. მისი აზრით, ვაჟას ნაწარმოებები გვიჩვენებს იმას, რომ ბუნების ფასი მისი სილამაზე და ეს სილამაზე ბუნებაშივე არსებობს.

ეს სილამაზე, რომელიც ვაჟამ ბუნების აზრად სცნო, ბუნების გარეშე კი არ იმყოფება, როგორც ტრანსცენდენტური ან ხილული ბუნებისათვის უწვდომი არსი. არა, ის შიგ ამ ბუნებაშია ჩაქსოვილი, რომ ბუნება მოსპობილიყო, მაშინ, ვაჟას აზრით, სილამაზეც არ დარჩებოდა. სილამაზე იმ კონცეპციით, რომელიც ლოგიკურ საფუძვლად უდევს ვაჟას მსოფლგანცდას, არ არის ტრანსცენდენტური იდეა სილამაზისა, რომელიც ლამაზ საგანთა გარეშე არსებობს. [...] მისთვის სილამაზე იმანენტურად იმყოფება ბუნებაში, როგორც მისი მიმმართველი ძალა. სილამაზე არსებობს იმდენად, რამდენადაც ის განხორციელებულია ბუნებაში, და ის არ არის ბუნების გარეშე არსებული მიზანი, რომელიც, მაგალითად, ისტორიულ პროცესში უნდა განხორციელდეს (დანელია 1927ა: 20-21).

როგორც ვკითხულობთ, ბუნების სილამაზე არ ხორციელდება „ისტორიულ პროცესში“. ის ბუნების თვითმიზანია, რომელიც „ჩაქსოვილია“ ბუნებაში და შესაბამისად ბუნება ციკლიურია. ამგვარი სილამაზე განვითარებადი არაა, როგორც ჰეგელის „გონებაა,“ მაგრამ მანც იდეალისტურია და, მაშასადამე, დანელიას ნაფიქრი ჰეგელისეული უფროა, ვიდრე მარქსისეული.

4. რეალიზმი

საიდან მოვიდა დანელიას რეალიზმი? სტატიაში „ვაჟა-ფშაველა და ქართველ ერში“ იგი აკრიტიკებს კიტა აბაშიძის იმ მოსაზრებას, რომ ვაჟა სიმბოლისტია. მაგალითად, კიტა აბაშიძე ლექს „არწივში“ დახატულ არწივს საქართველოს სიმბოლოდ მიიჩნევს, თუმცა დანელიასთვის ეს ნამდვილი არწივია (დანელია 1927ა: 80).

ვაჟა მტკიცე პოზიტივურ ნიადაგზე დგას, და მისი აღწერაც ბუნებისა არამც თუ მოკლებულია მისტიციზმის ბუნდოვანობას, პირიქით, იგი დიდაქტიკურ მიზანსაც კი აკმაყოფილებს, ბუნების ნამდვილ სახესაც გვაძლევს. მისი „შვლის ნუკრის ნაამბობი“ ან „ფესვები“ სკოლაშიც კი შეეძლოთ გამოეყენებიათ ზოოლოგიის ან ბოტანიკის სწავლების დროს. [...] ვაჟას პოეზია პოზიტივურ ნიადაგზე დგას და ის იმდენად გავს სიმბოლიზმს, რამდენადც დედამიწა ცას. ძნელია წინააღმდეგობა უფრო დიდი, ვიდრე ის, რომელიც ვაჟას პოეზიასა და სიმბოლისტურ პოეზიის შორის არსებობს (დანელია 1927ა: 36-37).

ამრიგად, ვაჟას ნაწარმოებებში ასახული ბუნება მისთვის ნამდვილი ბუნებაა, რაც იმას ნიშნავს, რომ დანელია ნაწარმოებებს მატერიალისტურ-რეალისტურად ხედავს.

რუსეთში სიმბოლიზმის სირთულეებმა და გაუგებრობამ გამოიწვია სოციალისტური რეალიზმი. 20-იანი წლების რუსეთში ჟურნალი „პერეველის“ და „რაპკ-ის“ წევრები რეალიზმს ქომაგობდნენ. საფიქრალია, იყო თუ არ იყო საქართველოშიც იგივე სიტუაცია. ყოველ შემთხვევაში ჩანს წინააღმდეგობა: დანელია პოემის ინტერპრეტაციას აკეთებს, ერთი მხრივ ჰეგელისეულ იდეალისტურ მსოფლმხედველობაზე, მეორე მხრივ კი მატერიალისტურ-რეალისტურ საფუძველზე.

რა არის ამ წინააღმდეგობის მიზეზი? იქნებ ორჯერ დაკავების შემდეგ დანელია კომპრომისზე წავიდა? ჟურნალ „მნათობის“ 1927 წლის პირველ ნომერში მის წიგნზე „ანტიკურ ფილოსოფია სოკრატეს წინ“ მოსე გოგობერიძის რეცენზია დაიბეჭდა (გოგობერიძე 1927). დანელიამ ეს რეცენზია არასწორად მიიღო; ეგონა, რომ გოგობერიძე აკრიტიკებდა მის ნარკვევს, რომ ჯერ „ანგარიშს არ უწევს დიალექტიკურ მეთოდსო“; „ამცირებს მატერიალიზმს, რათა განადიდოს იდეალიზმიო“ (დანელია 1927ბ: 250). ჩვენ არ ვიცით, რატომ მიიღო დანელიამ თავდასხმად ეს რეცენზია, მაგრამ მაინც ვგრძნობთ იმდროინდელ ქართულ ინტელექტუალურ საზოგადოებაში არსებულ ატმოსფეროს; ვხედავთ, რომ დიალექტიკური მატერიალიზმი და მასზე დაფუძნებული ლიტერატურული მეთოდი ოფიციალური თუ არაოფიციალური მოთხოვნა იყო.

5. დასკვნა

როგორც უკვე აღვნიშნეთ, დანელია თავიდან ეროვნულ-დემოკრატიული პარტიის წევრი იყო და ორჯერ დააკავეს კიდეც. ადა ნემსაძის წერილში (2016) დანელიაზე ნათქვამია, რომ ის ეროვნული მრწამსის ადამიანია, წიგნმა „ვაჟა-ფშაველა და ქართველი ერი“ კრიტიკა გამოიწვია ნაციონალიზმის ბრალდებით და იგი გაათავისუფლეს უნივერსიტეტიდან. თუმცა, მისი მოსაზრებები, ჩვენი შეხედვით, ასეთი ნაციონალისტურიც არ არის. მისი წიგნის ორი მთავარი მიზანია ვაჟა-ფშაველას მაგალითის მეშვეობით ჰეგელისეული ისტორიის ფილოსოფიის ჩარჩოში საქართველოს ჩასმა და ვაჟას ნაწარმოების რეალისტული აღქმა. ეს კი გარკვეულ წინააღმდეგობას ქმნის. საბოლოოდ კი, იმის წარმოჩენა თუ რამდენად მოახდინა ზეგავლენა იმდროინელმა ლიტერატურულმა ტენდენციამ დანელიას ამ წინააღმდეგობრივი ნააზრევის გაფორმებაზე, საინტერესო მაგალითად გამოდგება 20-იანი წლების ქართულ ლიტერატურასა და სოციალისტურ რეალიზმზე მსჯელობისთვის.

დამოწმებანი:

- Gogiberidze, M. (S. Danelia. – Ant'ik'uri Pilosopia Sok'rat'is Ts'in. Mnatobi, 1. T'pilis: T'pilis universit'et'is gamotsema, 1927 (გოგიბერიძე, მ. ს. დანელია. – *ანტიკური ფილოსოფია სოკრატის წინ*. მნათობი, 1. ტფილისი: ტფილისის უნივერსიტეტის გამოცემა, 1927).
- Danelia, S. Vazha-Pshavela da Kartveli Eri. Mnatobi, 3. T'pilis: p'oligrap't'rest'is me-2 st'amba, 1927a (დანელია, ს. ვაჟა-ფშაველა და ქართველი ერი, მნათობი, 3, ტფილისი: პოლიგრაპტრესტის მე-2 სტამბა, 1927ა).
- Danelia, S. M. Gogiberidzis Retsenziis Gamo. Zhurn. Mnatobi, 3, 1927b (დანელია, ს. მ. გოგიბერიძის რეცენზიის გამო. მნათობი, 3, 1927ბ.).
- Nemsadze, A. Sergi Danelia. Bolshevizmi da Kartuli Literat'ura: Gasabch'oebidan Meore Msoplio Omamde (1921–1941 ts'ts'). Tbilisi: "mts'ignobari", 2016 (ნემსაძე, ა. სერგი დანელია. ბოლშევიზმი და ქართული ლიტერატურა: გასაბჭოებიდან მეორე მსოფლიო ომამდე (1921-1941 წწ.), თბილისი: მწიგნობარი, 2016).
- Cohen, G. (1978). Karl Marx's Theory of History: A Defence, Oxford: Clarendon Press.
- Hegel, G. (1975). Lectures on the Philosophy of World History: Introduction, Reason in History, (H. Nisbet, Trans.), Cambridge: Cambridge UP.

Hayate Sotome
(Japan)

Does Snake Poison Work on Social Realism?

Summary

Key words: Sergi Danelia; Vazha-Pshavela; “The Snake Eater”.

In 1927, philosopher Serge Danelia published an article of criticism “Vazha-Pshavela and Georgian Nation,” in which he discussed the poet Vazha-Pshavela’s conception and representation of nature. Among the topics discussed in this article, Danelia’s interpretation of the poem “Snake Eater” is of particular interest to us. To answer a question of why the snake poison did not work on the protagonist Mindia as soon as he ate snake meat, he offers the explanation that the meat was boiled and so the effect of poison was slowed down. This interpretation, of course, strikes us as excessively realistic. Where did this attitude come from? How much does Danelia’s account reflect the tendency of social realism of that time?

Danelia thought that Vazha-Pshavela represented nature as an endless circle, as opposed to the historical process, which moves in the direction of progress. Further, for Vazha, nature is not to be measured by the good and evil of the events that occur in nature, but by its beauty. In Vazha’s understanding, this beauty is woven into the fabric of nature itself and exists independent of human judgment. This conception of a transcendently beautiful, ahistorical nature, Danelia claims, belongs to an Eastern, paganistic worldview, which he poses as an antithesis to the Western, Christian conception of “history.” This criticism can be explained by dialectical materialism.

According to the scholar, Vazha’s representation of nature in “The Snake Eater” is fundamentally realist. The only reality that exists for the poet is independent nature. However, he criticizes, the poem also mixes a folktale into the realistic framework. Therefore, two different motifs, paganism and Christianity, are mixed in the work, which he regards as illogical; this destroys the any consistency in the poem’s plot line or framework. According to this argument, he rejected the poem and regarded it as a “weak” work. This is an inadequate and unsuccessful reading, even giving credit to the value of his dialectical materialist analysis of Vazha’s conception of nature.

Danelia's criticism shows a forced application of the conventions of realism to "The Snake Eater" — supposedly, as demanded by the period — and, from this point of view, ignores or denies the magical element in the poem. However, today the concept of materialism again attracts our attention under the name of "new materialism." While his evaluation of the poem is flawed, a part of Danelia's argument, in which he criticised the critic K'it'a Abashidze's understanding of Vazha-Pshavela as a symbolist poet, is convincing and invites more careful discussion.